Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-412-6
9 786255 764126
iz.com.tr
/izyayincilik
1457

Klasik Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

Klasik Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1451
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-412-6
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

EBÛ ALÎ es-SEKÛNÎ (ö.717/1317)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortam

Ebû Alî Ömer b. Muhammed b. Hamd b. Halîl es-Sekûnî el-Mâlikî (أبو علي السكوني), 630/1232'de İşbiliyye'de (İspanya/Sevilla) doğdu. Hayatının büyük bir bölümünü Mağrib topraklarında geçirmesi nedeniyle Mağribî olarak anılmaktadır. Sekûnî'nin dedesinin Endülüs'te öldüğü ve babasının[2] VII./XIII. yüzyılın ortalarında Hafsîler'in Tunus'taki başşehrine gittiği ve yaklaşık 630/1232'de doğmuş olabileceği belirtilmiştir. Buna göre Sekûnî gençliğinde Kuzey Afrika'ya gitmiş olmalıdır. Vefat yeri bilinmemekle birlikte 717/1317'de öldüğü kaydedilmektedir.[3] İlmî bir çevrede yetişmiş olan Sekûnî karşımıza daha çok kelamcı yönüyle çıksa da müfessir ve fakih olarak da bilinir.[4]

Endülüs; İslâm dünyasında ilim, kültür, fikir ve medeniyet alanında özel bir konuma sahip olup ilmî hareketliliğin yoğun olduğu bir bölgedir. Sekûnî'nin yaşadığı dönemde Endülüs, Murâbıtlar'ın hâkimiyetindeydi. Sekûnî'nin doğduğu ve çocukluğunun geçtiği yıllarda Endülüs, defalarca Hristiyanların saldırılarına uğramıştır. Onun yaşadığı bu dönem, siyâsî ve sosyal sebeplerden dolayı oldukça çalkantılı bir dönemdir. Haliyle Sekûnî'nin ailesi de olaylardan etkilenmiş ve bulunduğu bölgeyi terk etmek

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

2 Babası Ebû Abdullah Muhammed b. Halil es-Sekûnî el-İşbilî'nin (ö.7/13. asır?) de Eşʿarî kelâmına dair eserlerinin olduğu bilinmektedir.

3 Muhammed Mahfûz, *Terâcümu'l-müellifîn et-Tûnusiyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 3/47-48.

4 Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: kamusu teracim li-eşheri'r-rical ve'n-nisa mine'l-ʿArab ve'l-müstaʿrebîn ve'l-müsteşrikīn*, 2. Bsk., (Matbaatu Kustatsumas ve şürekauhu, 1374/1955), 5/224-225.

zorunda kalmıştır. Sekûnî'nin bu zor şartlarda yaptığı ilmî çalışmalar, sonraki dönemlerde araştırmacıların dikkatini çekmiştir.[5]

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

1. *Uyûnu'l-munâzarât*. Tevhid ve ilâhî sıfatlar konuları başta olmak üzere Râfizîler, Hâricîler, Mu'tezile ve Mürcie gibi fırkaların, mantıkçı ve müneccimlere kadar birçok kesimin görüşlerinin tartışıldığı (tabedilmiş) bir eserdir.[6] Sekûnî, bu münazaralar vasıtasıyla tevhid ve ilâhî sıfatlar konusunda doğru inancı öğretmeyi amaçlamıştır.

2. *et-Temyîz limâ evde'ahu'z-Zemahşerî mine'l-i'tizâl fî tefsiri'l-kitâbi'l-'aziz*. Sekûnî, eserin[7] başına müstakil kelâm kitabı sayılabilecek hacimde bir mukaddime eklemiştir.[8] En önemli kaynakları Ebû Bekr Bâkıllânî (ö.403/1013) ve Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî'nin (ö.478/1085) olduğu eserde Sekûnî'nin i'tizâl eleştirisinde Zemahşerî'ye (ö.538/1144) yönelik tekfire varan sert ifadeler kullandığı görülmektedir. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* mukaddimesinde kullandığı bazı ifadelerin i'tizâlî birtakım fikirleri çağrıştırması sebebiyle *Keşşâf* tefsiri üzerinde i'tizâlî fikir taraması şeklinde cereyan edecek yeni bir tartışma başlamıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla Sekûnî ile başlayan bu tartışma zamanla *Keşşâf* literatüründe neredeyse her Keşşâf şarihinin dâhil olduğu bir tartışma haline gelmiştir.[9]

3. *Muktedabu't-Temyîz*. Önceki eserden seçmeler yapılarak oluşturulmuş bir çalışmadır.

4. *Lahnu'l-avâm fî mâ yete'al-laku bi-ilmi'l-kelâm*. Halk dilinde akaid açısından sakıncalı olan vasıf ve nispetleri inceleyen (tabedilmiş) bir eserdir.[10]

5. *el-Vesile ile'l-hüsnâ bi-şerhil-esma'illâhi-hüsnâ*. Müellifin et-Temyîz'de belirttiğine göre eserde ilâhî isimler, bunlarla ilişkili meseleler, Allah hakkında kullanılması doğru olan ve olmayan isimler üzerinde durulmuştur.

---

5 Seyhan Özsoy, *Endülüslü Âlim Sekûnî'nin Lahnü'l-Avâm Fî Mâ Yeteallaku Bi İlmi'l-Kelam Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 19-22.

6 Cağfer Karadaş, "Bizans Sarayında Müslüman-Hıristiyan Münazarası: Büveyhî Elçisi Bâkıllânî ile İmparator II. Basileios Arasında Geçen Tartışma", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 22, (2009), 2 1-35.

7 Eserin yazımına babası Ebû Abdullah Muhammed es-Sekûnî tarafından başlandığı ve vefatı üzerine oğlu Ebû Alî tarafından tamamlandığı belirtilmiştir. Bkz. (وهو كتاب كان قد ابتدأه لكنه توفي دون إتمامه، فأكمله ابنه أبو علي عمر السكوني) https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A3%D8%A8%D9%88_%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%83%D9%88%D9%86%D9%8A (11.06.2025)

8 Ebû Alî Sekûnî, *et-Temyîz limâ evde'ahu'z-Zemahşerî mine'l-i'tizâl fî tefsiri'l-kitâbi'l-'aziz*, thk. Seyyid Yûsuf Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye, 2005), 1/1-182.

9 Mustafa Özbakır, *Sekûnî'nin Temyîz'inde İ'tizâl Eleştirisi: Fâtiha ve Bakara Sûreleri Örneğinde Bir İnceleme*, Tefsir Bilim Dalı, (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 33-35.

10 Ebû Alî Ömer es-Sekûnî, *Lahnu'l-avâm fî mâ yete'al-laku bi-ilmi'l-kelâm,* thk. Ahmed el-Haddad, Kahire: Daru'l-Afak el-Arabiyye, 2019.

6. *el-Menhecu'l-müşrik fi'l-i'tiraz alâ kesir min kelâmı ehli'l-mantık*. Eserde Meşşâî mantığının tanım ve istidlâl teorileri eleştirilmiştir.

Bunlardan başka Sekûnîye *Şerh 'ala Manzûmeti'l-Aksarî fit-tevhid*, *Kavâ'idu'l-'aka'id fi usûli'd-din*, *el-Mu'temed fil-mu'tekâd*, *İhtisâru Kitâbi'l-Burhân li-l-Cüveynî* ve *Kitabu Erba'in mes'ele fi usûli'd-din 'alâ mezhebi Ehli's-sünne* adlı eserler nispet edilmektedir.[11]

Hakkındaki Çalışmalar: Hakkında iki makale yazılmış durumdadır: **1**- Ahmet Selim Harputlu, "Mağrib'te Akâid Eş'arîliğine Davet: Ebû Alî es-Sekûnî'nin (ö. 717/1317) Lahnü'l-Avâm Adlı Eseri", (2023). **2**- Mustafa Özbakır, "Ebû Ali es-Sekûnî'de Bilgi ve Aklî Hüküm", (2021). İki de yüksek lisans tezi hazırlanmıştır: **1**- Mustafa Özbakır, *Sekûnî'nin Temyîz'inde İ'tizâl Eleştirisi: Fâtiha ve Bakara Sûreleri Örneğinde Bir İnceleme*, Tefsir Bilim Dalı, (2019). **2**- Seyhan Özsoy, *Sekûnî'nin Lahnü'l-Âmme ve'l-Hâssa Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Kelam Bilim Dalı, (2014). Seyhan, tezini *Endülüslü Âlim Sekûnî'nin Lahnü'l-Avâm Fî Mâ Yeteallaku Bi İlmi'l-Kelam Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* adıyla bastırmıştır (2021). Ayrıca Abdullatif Telvân *Ebû Alî es-Sekûnî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye* adıyla 1434/2013'te Fas'ta doktora tezi hazırlamış ve 1440/2019'da bastırmıştır. DİA'da Mustafa Akçay ve Ömer Türker tarafından yazılmış "Sekûnî" maddesi (36/336, Ankara: 2009) ise güncellenmek üzere kaldırılmış ancak Ömer Türker tarafından yazılan yeni dijital versiyonu 20.10.2025 tarihinde yeniden yayımlanmıştır.

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

Eserlerinin tamamına yakını kelâma dair olan ve bilgi, tanım, ta'lil ve istidlâl gibi konularda Eş'arî kelâmcılar Bâkillânî ve Cüveynî'yi izleyen Sekûnî, mütekaddimîn kelâmcılarında olduğu gibi metafizik bilgiyi naklin yanı sıra aklî istidlâllerin sürekliliğine dayandırır. Müteahhirîn dönemde Meşşâî felsefeden kelâm ilmine taşınan mantığı gereksiz görür, dolayısıyla nefsî sıfatları ve halleri kuşatmaması sebebiyle yetersizliğini ileri sürerek kategorileri de reddeder. Bu nedenle varlık teorisine dair umûr-i âmme meselelerinde mütekaddimîn kelâmcılarınca ileri sürülen görüşleri Fahreddîn er-Râzî'nin (ö.606/1210) kavramsal çerçevesini kullanarak savunur.

Kelâmî görüşlerinde bilhassa Bâkıllânî çizgisini takip eden ve kelâm ilminde müteahhir anlayışa karşı çıkarak mütekaddim kelâmcıların referans alınması gerektiğini savunan Sekûnî'nin bu eleştirel tavrı genel olarak

11 Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/224-225. Ayrıca bkz. Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024), 388.

bilgi taksiminde mantıkçılardan, tasdikî bilginin tahlilinde ise er-Râzî'den istifade etmesine engel olmamıştır.[12] Sekûnî, Mu'tezilî Ebû Haşim el-Cübbâî (ö.321/933) tarafından geliştirilen ve başka Eş'arî kelâmcılarca da benimsenen *ahvâl* görüşünü desteklemiş; Allah hakkında teşbihi andıran âyetlerin te'vilinde Cüveynî'ye, aklın tanımında ve ilâhî sıfatların açıklanmasında ise Bâkıllânî'ye dayanmıştır. O; vücûb, imkân ve imtinâ' kavramlarına diğer kelâmcılarda olduğundan daha ayrıntılı biçimde yer vermiş, bu kavramları aklî, şer'î ve âdî olmak üzere üçe ayırıp bütün kelâm meselelerini bu bağlamda ele almıştır.

Sekûnî, önceki kelâmcılar gibi ruhun yaratılmış bir cevher olduğunu düşünse de ona göre tek başına bu cevher, acı ve hazları idrak edemeyeceğinden onun ruh olabilmesi için idraki mümkün kılan hayatla nitelenmiş olması şarttır. Dolayısıyla ruh, hayatla nitelenmiş olması şartıyla cevherdir.[13]

Allah Teâlâ'nın kadîm bilgisi için özel bir tanımdan bahseden Sekûnî, bu tanıma göre Allah'ın ilim sıfatı, "Allah Teâlâ için kuşatma hükmünü gerektiren sıfattır" demektedir. Onun en özgün düşüncelerini yansıttığı konu, neredeyse tüm kelâmî anlayışını üzerine inşa ettiği *hüküm* konusudur. Tasdikî bilgiyi meydana getiren hükümleri bazen dört başlıkta ele alan müellif özellikle aklî hükümlerde dakik bir ayrım yapmaya çalışmıştır. Bu bağlamda müellif özellikle aklî zorunlulukta Ebû'l-Hasen el-Âmirî (ö.381/992) ve İbn Sînâ (ö.428/1037) gibi filozofların zorunluluk anlayışı ile Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin (ö.505/1111) modal önermelere tayin ettiği lafızları kullanarak fakat onlardan farklı, yeni bir tasnif geliştirmiştir. Ayrıca hükümler, Sekûnî'nin düşünce sisteminde filozoflarla en belirgin kesişimin yaşandığı noktalardan biri olmuştur.[14]

Müslüman bilginler, tarih boyunca iman-küfür sınırını tayin eden ve dinen sakıncalı bulunan sözler (*elfâz-ı küfür)* hakkında eserler telif ederek, yaşadıkları toplumun din anlayışını gözler önüne sermişlerdir. Sekûnî de *Lahnu'l-avâm*'ı yaşadığı toplumu bu açıdan gözeterek kaleme almıştır. Eserde, zihnî arka planı oluşturan Mâlikî-Eş'arî kimliği üzerinden Mağrib toplumunun gündelik yaşantısında açığa çıkan ancak tevhid düşüncesiyle bağdaşmayan halk deyişlerini derlemiştir. Lahnu'l-avâm, öncelikli muha-

12 Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud M. et-Tanâhî, Abdulfetteh Muhammed, 2. Bsk., (Mısır: Daru'l-Hicr, 1413/1992) 8/121.

13 Ömer Türker, "Sekûnî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sekuni (26.10.2025). Krş. Mustafa Akman, "XV. Yüzyıl Düşünürü Celâleddin ed-Devvânî'nin Rûh Anlayışı", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* (USBK-2022, Bitlis) Tam Metinler Kitabı, 8-10 Haziran, (2022), 239, 255.

14 Mustafa Özbakır, "Ebû Ali es-Sekûnî'de Bilgi ve Aklî Hüküm", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, XI/1, (2021), 291.

taplarının halk tabakasından oluşmasından mütevellit, kelâmın ayrıntılı konularının işlendiği bir Eş'arîlikten ziyade, akaid formunda bir Eş'arîliğe çağrı gibi gözükmektedir. Ancak Lahnu'l-avâm, başlığı itibariyle her ne kadar avâma hitap ediyor gözükse de toplum itikadını yanlış yönlendirdikleri gerekçesiyle Mu'tezile, Kerrâmiye ve Tasavvuf gibi İslâm mezhepleri ile şairler, astrologlar gibi diğer entelektüel kesimler de hedef alınmıştır.

Öte yandan *Lahnu'l-avâm*, adından da anlaşılacağı üzere genel halk kitlesini muhatap almakta, bu doğrultuda toplumsal bir dönüşümü hedeflemektedir. Sekûnî bu vizyonuyla yaşadığı toplumda bir mütekellim olarak *ilm-i kelâm*ı belirli bir zümrenin uğraş sahası olmaktan çıkarıp toplumun diğer üyelerine de hitap eden bir ilim haline getirmektedir. Ayrıca eserin, günümüz toplumlarının yoğun ilgi gösterdiği astrolojiye eleştiriler getirmesi, bir bilgi konusu olarak astrolojinin değerini irdelemesi,[15] *Lahnu'l-avâm*'ın yazıldığı dönemin dışında günümüze hitap edebilen veçhesini oluşturur. Sekûnî eserde, yıldızlarda insanlığa dair bir menfaatin ya da zararın bulunmadığını, tevhid ve akaid ilminin ortaya koyduğu üzere saadet ve şekavetin kaynağının gökyüzüne atfedilemeyeceğini belirtir. Ona göre astrolojiyle ilgilenen müneccimlerin iddiaları birer vehimden ibarettir. Çünkü astrolojinin metotları arasında akıl temelli bir ilke bulunmamaktadır.[16]

Sekûnî'nin tehlikesine dikkat çekerek toplumu özellikle ikaz ettiği isimler arasında Ebû Osmân el-Câhız (ö.255/869) ve Ebû İshâk en-Nazzâm (ö.231/845) gibi Mu'tezilî simalar bulunmaktadır. Bu doğrultuda Zemahşerî'nin Mu'tezilî düşüncelerle dolu ve insanı küfre götürecek tefsirinin okunmasından da meneder. Sekûnî Mu'tezile'yi Mecûsîlerle de ilişkilendirerek Hz. Peygamber'e nispet edilen ancak sened itibariyle de ihticâca uygun olmayan[17] "Kaderiyye bu ümmetin mecûsîleridir." rivayetini nakletmektedir.[18] Bu sert eleştiri, ikaz ve nakil biraz da onun mezhep tarafgirliğine işaret etmektedir.

Sekûnî'nin son derece rahatsız olduğu bir diğer grup felsefecilerdir. Bu bağlamda *İhvân-ı Safâ Risaleleri*ne değinir ve bu risalelerin yazarlarını İslâm

15 Sekûnî, *Lahnu'l-avâm fî mâ yete'al-laḳu bi-ilmi'l-kelâm,* 79-80.

16 Ahmet Selim Harputlu, "Mağrib'te Akâid Eş'arîliğine Davet: Ebû Alî es-Sekûnî'nin (ö. 717/1317) Lahnü'l-Avâm Adlı Eseri", *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi*, 3/2, (2023), 367-370. Krş. Mustafa Akman, *Astroloji ve Müslüman Astrologlar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2025), 37-50, 413.

17 Bkz. Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi -SÜHA*, I/2, (2003), 116, 119-120, 124, 131-132, 139-142 (Ebu Dâvûd, Sunnet, 17 no:4691); Mustafa Akman, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 168.

18 Harputlu, "Mağrib'te Akâid Eş'arîliğine Davet: Ebû Alî es-Sekûnî'nin (ö. 717/1317) Lahnü'l-Avâm Adlı Eseri", 357, 370.

ve Müslümanların yoluna musallat olmuş dinsiz, sahtekâr kişiler olarak niteler. Ayrıca Ebû Yûsuf el-Kindî (ö.252/866?) ve Ebû'l-Hüseyn er-Râvendî (ö.301/913?) gibi isimler, felsefi görüşleri sebebiyle halkın gözünden düşürülmeye çalışılan simalardır.

Sekûnî'nin İbn Hazm'a (ö.456/1064) tenkitleri ise daha çok nakle dönmeyi ısrarla savunduğu halde felsefî kültürün etkisinde kalarak görüşlerini naslardan hareketle temellendiremediği konularda yoğunlaşır. Sekûnî'nin isabetli bulduğumuz diğer bir kanaatine göre İbnu'l-Arabî'nin (ö.638/1240) *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*'si, tasavvufî içerikleri dolayısıyla avâmın görüşlerine kulak vermemesi, eserleriyle iştigal etmemesi gereken eserler[19] arasındadır. Ayrıca İbnu'l-Fârız (ö.632/1235) gibi mutasavvıf şairlerin şiirlerinde zahiren hulûl ve ittihad manasına gelen[20] kasidelerinden uzak durulmalıdır.

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

Sekûnî, Eş'arî kelâmının müteahhirîn dönemi kabul edilen Gazzâlî sonrası dönemde yaşamakla birlikte mütekaddimîn dönemi kelâm anlayışını benimseyen bir Eş'arî kelâmcısıdır. En önemli kaynakları Bâkıllânî'nin *Hidâyetü'l-müsterşidîn* ve Cüveynî'nin *el-İrşâd ilâ ḳavâṭı ʿi'l-edille* adlı eserleridir.

Eş'arîler'i hak ehli, Ehlisünnet mensubu olarak tanımlayan Sekûnî, eserlerinde birçok Eş'arî âlime atıf ve övgülerde bulunmaktadır.[21] Referans çerçevesi Eş'arîlerden oluşan Sekûnî'ye göre İmam Eş'arî (ö.324/935), Allah'ın kendisiyle dini desteklediği, onu Müslümanlar için hidayet rehberi kıldığı bir önderdir. O, ümmetin bilgini olarak Müslümanların sancağını yükseltmiş, aklın delilleriyle nasları desteklemiştir. Mamafih Sekûnî'ye göre fikrî bir dönüşüm yaşayan Eş'arî, Mu'tezile'yi terk ettiğinde, o âna kadar güçlü savunucusu olduğu kader, sıfatlar, salah-aslah, rü'yetullah gibi konularda hocası Cübbâî ve diğer Mu'tezilî âlimleri eleştirmeye başlamıştır. Ne var ki akıl, bilgi, rûh, âlem gibi bazı kelamî konularda hocasının görüşlerini takip etmeyi de sürdürmüştür.[22]

---

19 Mustafa Akman, "İbnü'l-Arabî'nin Söyleminin Felsefi Yönü ve Kaynakları", *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlmin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyiğit, Aiitmamat Kariev (Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 686-736.

20 Mustafa Akman, *İbn-i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 407, 415.

21 Abdullatif Telvân, *Ebû Alî es-Sekûnî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye*, (Dımaşk: el-Halbunî- Beyrût: Dâru'l-Muktebes, 1440/2019), 126-135, 437-441.

22 Ebû Alî es-Sekûnî, *Uyûnu'l-munâzarât,* thk. Sa'd Gurâb, (Tunus: Menşûrâtu'l-Camia et-Tunûsiyye, 1976), 229-233; Mehmet Tözluyurt, "Eş'âri Üzerinde Devam Eden Mu'tezilî Etkiler Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 13/9, (2018), 262.

Mütekaddimîn dönemi kelâm anlayışını benimseyen Sekûnî, Eş'arî imamları takip etmenin gerekliliğini, ümmetin fırkalara ayrılacağını ifade eden fırak rivayetiyle ilişkilendirir. Hz. Peygamber'in ümmeti, hadiste belirtildiği üzere fırkalara ayrıldığında Eş'arîliğe tutunmak, peygamberin sünnetini savunmayı sağlayacak ve Allah böylelikle dinine yardım edenleri ümmetinin seçkinlerinden kılacaktır. Böylece o, yaşadığı toplumun inanç manzarasını resmettikten sonra bir tarafgirlik tezahürü[23] olarak *rivayet* üzerinden kurtuluşun Eş'arî imamların yoluna tabi olmakla gerçekleşeceğini belirtmiş olmaktadır.

Mezhepler tarihinde fıkhî mezhep üzerinden itikadî kimlik oluşturma ve bu amaçla sergilenen taktik/argüman mücadelesi meşhurdur. Bu bağlamda Eş'arî'nin hangi fıkıh mezhebine mensup olduğu sorusu önem taşımaktadır. Şâfiî-Eş'arî kelâmcılarından övgüyle bahsetmekle birlikte, Sekûnî üzerinde tesir bırakan en önemli Eş'arî bilgin Bâkıllânî'dir. Bu durum Bâkıllânî ile kendisi arasındaki Mâlikî aidiyet birlikteliğiyle yakından ilişkilidir.[24] Onun Eş'arîlikle bütünleşmiş Mâlikî kimliğini, *Uyûnu'l-munâzarât* adlı eseri üzerinden okumak mümkündür.

Sünnî ulemanın övgüsüne mazhar olan meşhur Eş'arî isimleri sıralarken Gazzâlî'ye yer vermeyen Sekûnî, Gazzâlî'nin eserlerine son derece mesafelidir. Onun Gazzâlî'ye yönelik olumsuz tavrı, Murâbıtlar döneminde bazı Mâlikî kadılarının fetvasıyla Endülüs ve Mağrib'te *İhyâu ulûmi'd-dîn*'in yaktırılması hadisesini hatırlatır. Sekûnî, Gazzâlî'nin *İhyâ* ve *el-Munkiz mine'd-dalâl* gibi eserlerinin okunmasından kaçınılmasını ister. Ayrıca İhyâ'nın temel kaynaklarından Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö.386/996) *Kûtu'l-kulûb*'u kaçınılması gereken eserlerdendir.[25] Onun hedef gösterdiği eserlerin içeriği göz önünde bulundurulduğunda bir Eş'arî olarak Gazzâlî'de Sekûnî'yi rahatsız eden husus, Gazzâlî'nin tasavvufi görüşleri olmalıdır. İhyâ'nın, sûfîler

23 Hemen bütün mezhep mensupları bu tarafgirliği sergilemiş sıhhati bulunmayan rivayetler üzerinden *fırka-i naciye* davası gütmüşlerdir. Bkz. Mustafa Akman, *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 35, 69, 87, 113-117, 148.

24 Tâceddin es-Sübkî (ö.771/1370) ise kimi insanların (ba'du'n-nâs) Eşârî'nin, Mâlikî mezhebine mensup olduğunu dile getirdiklerini, bu iddianın doğru olmadığını ve Eş'arî'nin Şafiî müçtehidi Ebû İshak el-Mervezî'den (ö.340/951) Şafiî fıkhını öğrendiğini söyler. Dolayısıyla Sübkî de Eş'arî düşünceyi Şafiîlik üzerinden temellendirme ve yeniden güncelleme çalışması yapmış olmaktadır. Sübkî böylece Şafiî gelenek üzerinden itikadî yapıyı temellendirmektedir. Dolayısıyla onun eseri, Şafiî tabakâtı olduğu kadar *Tabakâtu'l-Eş'ariyye* olmaya da adaydır. Mehmet Sever, "14. Yüzyıl Şam Eş'arîliği: Tâcüddin Sübkî Örneği", V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Eş'arîlik), ed. Mustafa Aykaç vd. (Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018), 36-37.

25 Sekûnî, *Lahnu'l-avâm fî mâ yete'al-laķu bi-ilmi'l-kelâm,* 113-117.

ve fakihler arasında bir karşılaştırmaya giderek, fukahayı dünyalık kazanç peşinde olmakla itham etmesi, Sekûnî'nin fakih kimliğini ayrıca rahatsız eden muhtemel sebeplerden biridir.

Kaynakça

Akman, Mustafa. *Astroloji ve Müslüman Astrologlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2025.

Akman, Mustafa. *Celâleddin ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Akman, Mustafa, "XV. Yüzyıl Düşünürü Celâleddin ed-Devvânî'nin Rûh Anlayışı", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* (USBK-2022, Bitlis) Tam Metinler Kitabı, 8-10 Haziran, (2022), 237-256.

Akman, Mustafa. "İbnü'l-Arabî'nin Söyleminin Felsefi Yönü ve Kaynakları". *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlmin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyiğit, Aiitmamat Kariev (Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 685-748.

Akman, Mustafa. *İbn-i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.

Akman, Mustafa. *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Ğanım Casim, Yasin el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae* (Eş'arî Tabakatı: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in İleri Gelenleri / طبقات الأشاعرة أعيان أهل السنة والجماعة), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024.

Harputlu, Ahmet Selim. "Mağrib'te Akâid Eş'arîliğine Davet: Ebû Alî es-Sekûnî'nin (ö. 717/1317) Lahnü'l-Avâm Adlı Eseri". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi*, 3/2, (2023), 341-377.

Karadaş, Cağfer. "Bizans Sarayında Müslüman-Hıristiyan Münazarası: Büveyhî Elçisi Bâkıllânî ile İmparator II. Basileios Arasında Geçen Tartışma". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 22, (2009), 1-35.

Köktaş, Yavuz, "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi -SÜHA*, I/2, (2003), 113-143.

Mahfûz, Muhammed. *Terâcümu'l-müellifîn et-Tûnusiyyîn*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

Özbakır, Mustafa. "Ebû Ali es-Sekûnî'de Bilgi ve Aklî Hüküm". *İslâm Tetkikleri Dergisi*, XI/1, (2021), 291-308.

Özbakır, Mustafa. *Sekûnî'nin Temyîz'inde İ'tizâl Eleştirisi: Fâtiha ve Bakara Sûreleri Örneğinde Bir İnceleme*. 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Özsoy, Seyhan. *Endülüslü Âlim Sekûnî'nin Lahnü'l-Avâm Fî Mâ Yeteallaku Bi İlmi'l-Kelam Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.

Sekûnî, Ebû Alî. *Uyûnu'l-munâzarât*. thk. Sa'd Gurâb. Tunus: Menşûrâtu'l-Camia et-Tunûsiyye, 1976.

Sekûnî, Ebû Alî. *et-Temyîz limâ evdeʿahu'z-Zemahşerî mine'l-iʿtizâl fî tefsiri'l-kitâbi'l-ʿaziz*. thk. Seyyid Yūsuf Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye, 2005.

Sekûnî, Ebû Alî Ömer. *Lahnu'l-avâm fî mâ yeteʿal-laḳu bi-ilmi'l-kelâm.* thk. Ahmed el-Haddad. Kahire: Daru'l-Afak el-Arabiyye, 2019.

Sever, Mehmet. "14. Yüzyıl Şam Eş'arîliği: Tâcüddin Sübkî Örneği". V. Uluslararası Şeyh Şaʿban-ı Velî Sempozyumu (Eşʿarîlik), ed. Mustafa Aykaç. (Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018), 36-37.

Sübkî, Tâceddîn. *Tabakâtu'ş-Şâfiiyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud M. et-Tanâhî. Abdulfetteh Muhammed. 2. Bsk., Mısır: Daru'l-Hicr, 1413/1992.

Telvân, Abdullatif. *Ebû Alî es-Sekûnî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye*. Dımaşk: el-Halbunî-Beyrût: Dâru'l-Muktebes, 1440/2019.

Tözluyurt, Mehmet. "Eşʿârî Üzerinde Devam Eden Muʿtezilî Etkiler Hakkında Bir Değerlendirme". *Turkish Studies*, 13/9, (2018), 257-273.

Ziriklî, Hayreddin. *el-Aʿlâm: kamusu teracim li-eşheri'r-rical ve'n-nisa mine'l-ʿArab ve'l-müstaʿrebîn ve'l-müsteşrikīn*. 2. Bsk., Matbaatu Kustatsumas ve şürekauhu, 1374/1955.